

Földes Anna

AZ IRODALMI ÉS SAJTÓMŰFAJOK KAPCSOLATA*

Megtisztelő és egyben zavarba ejtő elsőnek szólni egy ennyire izgalmas és tág témájú konferencián. Könnyíti és nehezíti is helyzetemet, hogy erről, *Újságírás és irodalom* címmel néhány évvel ezelőtt a Kaposvári Egyetem kiadásában egy kis kötetet is publikáltam, és hogy irodalomtörténeti munkáimban is következetesen foglalkoztam az általam választott alkotók – Móra Ferenc, Bródy Sándor, Kaffka Margit – publicisztikai tevékenységével. Munka közben tapasztaltam, hogy a két terület, az irodalom- és a sajtótörténet nemcsak abban az értelemben érintkezik, ahogy ezt mindmáig folyamatosan idézett tanulmányában Ambrus Zoltán tárgyalta, nemcsak arról van szó, hogy a sajtó az irodalom gyakorló terepe, vetélytársa és kenyéradó gazdája. Hanem arról is, hogy nem lehet – különösen Magyarországon – irodalomtörténetet írni, anélkül, hogy a magyar irodalom jeleseinek szerkesztői, újságírói tevékenységét ne tárgyalnánk (Petőfi-től Esterházy Péterig).

Ellentétes oldalról közelítve a témához: mit ér az a sajtótörténet, amely kizárólag a sajtó társadalmi szerepvállalását, közleményeinek politikai tartalmát, a hírlapok és folyóiratok példányszámát, terjesztését, tördelését vagy az olvasókkal való kapcsolatát vizsgálja anélkül, hogy mérlegre tenné a fellelhető írások szakmai megoldását, érvelő készségét, stilisztikai kvalitásait, esztétikumát. Nem véletlen, hogy Dezsényi Béla Sajtó és irodalom című tanulmányában¹ is a két kutatási terület – a sajtó- és az irodalomtörténet – összefonódását hangsúlyozza, és Sainte Beuve-re hivatkozik, aki elsősorban az irodalomtörténet szempontjából és annak érdekeire való tekintettel sürgette a sajtó történetének feldolgozását. Érvelésében kitér arra is, hogy jeles hazai irodalmárok, – Bajza Józseftől Horváth Jánosig és Thienemann Tivadarig – ugyancsak hiányolták irodalomtörténetünkben a zszurnalisztikai formák fejlődésének történetét. Ha elfogadjuk, hogy a

* Az Esterházy Károly Főiskolán 2010. április 16-án megrendezett konferencián elhangzott előadás szövege (a szerk.)

¹ *Magyar Könyvszemle* 1946. 46.p.

sajtó az irodalmi élet szervező és közvetítő eszköze, akkor Gyulai Pál intelmét követve érdemes megvizsgálni, vajon hogy alakult a múlt időben a magyar sajtó és irodalom hol lazább, hol szorosabb, alakját és szellemét folytonosan változtató kapcsolata.² Már csak azért is, mert éppen a hírlapok „alábbszálló színvonalát” szenvedélyesen ostromozó, a tárcza-műfaj hódítását kárhoztató kritikus, aki szerint „*a lap vagy a folyóirat érdeke nem mindig egyszersmind az irodalomé*”, a Kisfaludy Társaság 1895.évi közgyűlésén mégis azzal az óhajtással fejezi be előadását, „*Adja Isten, hogy hírlapjainkban az irodalmi kapcsolat ne gyöngüljön, hanem erősödjék a közműveltség és nemzetünk javára.*” Ez az óhajítás vezette az én szerény vizsgálódásaimat is.

Szakmai evidencia, hogy Ady Endre életművének értékelése és elemzése ma már elképzelhetetlen költői munkásságával párhuzamosan folytatott publicisztikai teljesítményének értékelése nélkül. Móricz riporteri tevékenységéről is tudjuk, hogy életformájának szerves részét alkotta, élményei és tapasztalatai ihlető nyersforrásként táplálták a regényíró valóságismeretét. Az állandóan a zsebében hordott ceruzacsonk – memóriájának támasza lévén – sok olyan részletet megőrzött a hétköznapi magyar életből, ami nélkül halványabb lenne a regények világa. Ha riporterként nem tanúja a híres, tragikus ökörítói tűznek, talán az *Úri muri* végén sem lobban fel olyan megrendítő erővel, hitelességgel az ítélet metaforájaként világító szimbolikus tűz. Ennek ellenére azt tapasztalhatjuk, hogy nagy értékű riporteri életműve és annak a szépírói tevékenységgel való rokonsága az oktatásban és a könyvkiadásban egyaránt háttérbe szorult. Pedig Schöpfung Aladár Móricz írói magatartásáról publikált *Magyar Csillag*-beli tanulmányában már 1942-ben megállapította, hogy alig van, aki a magyar világot annyira „személyesen” ismerte, mint az az írástudó, aki utazó ügynök módjára, vasúti bérlettel, harmadik osztályon figyelte a vele együtt utazó egyszerű emberek, parasztok beszédét. Schöpfung megállapítása szerint az igazmondás szenvedélye és az empátia fűtötte, és igazán jó dolgai élményből születtek. Olyannyira, hogy akik sűrűn érintkeztek vele, sokszor felismerték az alakokat vagy történeteket, amiből aztán a novella vagy a regény született. Előtte a magyar paraszt irodalmunkban egységes típusként jelent meg, a riporter Móricz fedezte fel a falu társadalmi tagozódását, rétegződését, és ezzel előfutára, kezdője lett a később népinek nevezett írói mozgalomnak. Mégis elmondható, hogy a későbbiekben, kritikusként szinte csak Illés Endre kockáztatta meg, hogy „*Móricz regényeit nem tekinthetjük a novellákat és regényeket megelőző lépcsőfoknak, hiszen egymás mellett, a legközelebbi rokonságban élnek*”.

Ma legfeljebb azoknál az íróknál esik nagyobb súllyal latba az újságírói életmű, ahol az olvasói érdeklődés és utókor kanonizált értékrendje is megfordult. Könyvtárosok a megmondható, hogy Móra Ferenc hajdan ünnepelt regényeit – *Ének a búzamezőkről*, *Aranykoporsó* – alig olvassák, karcolatainak, a

² Gyulai Pál: Hírlapjainkról. In: *Emlékbeszéd*. 2. kiad. Budapest: Franklin, 1902.

szépirodalom határán gyönyörködtető hírlapi tárcáinak irodalmi értékét viszont senki nem vitatja.

Kritikai paradoxonnak tűnik, hogy a köztudatban még mindig él az az Amburusz Zoltán tételeit vulgarizáló nézet, hogy a múlt század nagyjai a rendszeres hírlapírói robotban többnyire „*aprópénzre váltották tehetségüket*.” Pedig az „érdekeltek” közül többen – Szini Gyulától Nagy Lajosig – szembeszálltak ezzel a kritikai közhellyé koptatott minősítéssel. Szini Gyula, aki nemcsak a biztos kenyérkeresetért, de a nagyobb nyilvánosságért is becsülte az írók zszurnalisztikai tevékenységét, odáig elment, hogy leírta: nálunk éppen az újságírás áll a legszorosabb kapcsolatban az európai kultúrával, haladással.³ Nagy Lajos Indián-tánc a nyomor körül című írásában a szociális érzék dolgában kiemelkedő jelentőségű zszurnalizmus prókátoraként azzal érvel, hogy nálunk a sajtó nem maradt el annyira a valóság felismerésében, mint az irodalom. Karinthy Frigyes halálakor a publicista Nagy Lajos vitába száll a filozófus-humorista íróval azokkal a méltatóival, akik, bár szándéktalanul, de kisebbsítették írói jelentőségét, amikor azt a közhelyet ismételték, hogy „elaprózta magát”. Ez a nézet, ha valóságot fejezne ki, Nagy Lajos szerint azt jelentené, hogy Karinthy akkor lett volna nagy író, ha irodalmi persziflázok, karcolatok, versek és rövid novellák helyett eposzokat vagy regényciklusokat írt volna. Mintha az egyes művek terjedelme határozná meg az író értékét...⁴

További példák sorolása helyett most már inkább arra utalnék, hogy az elemzésnek és összevetésnek milyen más lehetőségeit hagytuk ki, amikor nem vizsgáltuk meg tüzetesebben, hogy ugyanaz a gondolat egy témában és egyazon időben hányféle műfajban jelenik meg nyomtatásban. Mi kapcsolja össze és mi különbözteti meg az ugyanabból az alkalomból, sokszor ugyanazzal a céllal született írói és újságírói feldolgozásokat. Példaként ezúttal az 1883-as tiszai eszlári pert, a magyar Dreyfuss-ügyet említeném, amelynek 33 tárgyalási napján jelen volt szinte az egész magyar sajtó. Magától értetődik, hogy a közreadott tengernyi tudósítás nemcsak az eseményeket, de a közélet megosztottságát is tükrözte. De a politikai, emberjogi állásfoglalások tükrében – nem margóján, hanem első szintjén – érvényesült a tudósító tehetsége is. Nem lehetett véletlen, hogy az országot lázba hozó tárgyaláson zajló összecsapások leghivatottabb krónikása, a *Pesti Hírlap* tudósító Mikszáth Kálmán volt. A tények egyidejű, riportszerű feldolgozása összességében hozzájárult ahhoz, hogy a közvélemény értesüljön a megdőlt vádindítékáról, természetéről. De a tárgyalás menetét leghívebben és legérzékletesebben egyetlen jogász munkája, Eötvös Károly műfajában, megírásában korát megelőző hiteles dokumentum kötete követte és őrizte meg az utókornak. De a halhatatlanság paradoxonjaként ki kell mondanunk azt is, hogy a huszadik század olvasója mégsem a jogász számadást, hanem Krúdy

³ Szini Gyula: Irodalom és újságírás. *Figyelő* 1905. I. 3–6. p.

⁴ *Nyugat*, 1938. 10. sz.

Gyula Solymosi Eszternek szentelt, többször átdolgozott regényét választja, ha egyáltalán nekiveselkedik a tragikusan aktuális témának. Krúdy regényéből értettük és értettük meg a tisztaeszlári per politikai hátterét, általa ismertük meg a Nyírség korabeli társadalmát, a szereplők és tanuk cselekedeteinek lélektani mozgatórugóit. Ez a mű több, mint dokumentum; nemcsak tanúságtétel – regény. Aminek írói hitelességét nem csorbítja, inkább még kiteljesíti az alkotás egyedisége, az író tehetségére valló és az igazságot elmélyítő fikció.

A kiragadott példák vezetnek el témánk fókuszába: *a műfajok versenyéhez és választékához*. Az irodalmi és a sajtóműfajok összevetése során a szakirodalom, köztük a Bálint György Újságíró Akadémia műfajismereti tankönyve is, Wellek-Warren közkeletű felosztására támaszkodik. Minden kommunikáció szakos diák megtanulja, hogy a műfajismeret elméletben szakmánk rendező elve, gyakorlatban pedig olyan esztétikai konvenció, amely „intézményes imperativusként” alakítja az írások jellegét. Az irodalmi kánon szentesítette felosztás szerint az elbeszélő műfajok felölelik a regény, novella, és eposz különböző változatait, evidens a dráma és a líra elhatárolása, közismert az irodalmi műfajok hierarchiája is. Ezekből eredeztetette Solt Andor – a hazai újságírást tanító egyik első professzora, eredeti szakmája szerint művészettörténész és dramaturg – a sajtó műfajokra alkalmazott teóriáját, amely szerint az író közvetlen, személyes megnyilatkozását tartalmazó líra az újságírás területén a publicisztikához, a narratív jellegű epika pedig a főként másokat megszólaltató újságcikkhez, elsősorban a riporthoz köthető. A dráma viszont – amelyben az író személyisége sokak szerint eltűnik –, objektív műfaj lévén, a sajtóban a hír, és az ugyancsak objektív közlésre hivatott tudósítás rokona.⁵ Ez a kategorizálás az újságírás segédtudományának tekintett műfajelmélet szempontjából talán helytálló, alkalmazása során azonban több ponton is vitatható. Már csak azért is, mert a tudósítás nyilvánvalóan és egyértelműen narratíva, a vezércikk pedig csak bizonyos változatban tekinthető szubjektív, lírai közelítésnek. Az átmeneti műfajként tárgyalt interjú, ha az újságíró kemény küzdelemben szorítja rá partnerét az eltitkolni szándékozott igazság kimondására – kétségkívül drámai műfaj. (Aki ebben kétkedne, idézze csak fel Oriana Fallaci-nak kora politikusaival vívott drámai párbeszédeit. Az interjú királynője munkája jellegéről szólván, nagy fontosságot tulajdonít a dialógusok eszmei és érzelmi hátterét nyomtatásban is érzékeltető drámai küzdelemnek.)

Számunkra, akik a műfajelméletet a *sajtómunka anatómiájának, sőt esztétikájának* tekintjük, a leglényegesebb az irodalmi és a sajtóműfajok (gyakorlati) kölcsönhatása, illetve – Rubinyi Mózes terminológiájával élve – *a sajtó műfajteremtő hatása*. Rubinyi Írók a hírlapirodalomban című tanulmányában⁶ azt kérdi, hogy vajon nyert-e az irodalom a hírlapirodalomból, nyert-e a kapcsolatból az

⁵ Műfaj és műfajelmélet. *Magyar Sajtó*, 1956.

⁶ *A Sajtó*, 1931. február

író? A kérdésre adható evidens válaszokat – biztos kenyér, elfogadott társadalmi stallum – megtoldja azzal a vitát provokáló állásfoglalással, hogy az igazi írói egyéniségnek inkább használ, mint árt az újságírás. Érvei közt a legmerészebb, – ami voltaképpen Schöpflin Aladár Móricz méltatásában már megfogalmazódik, hogy „*A hírlapirodalom az az elektromos hullámcsoporthoz, mely az élethez vezet az irodalmat, s az irodalomhoz az életet.*” Tanulmányának további részleteiben az egyes műfajok hozadékával foglalkozik. Kifejti, hogy a karcolat, a kroki a sajtó szülötte, édes gyermeke, míg a hírlapok által kitermelt temérdek tárcát – megjelenésük után – a könyvkiadás szelektálja, fűzi egybe, és ezáltal menti meg az irodalom jövőbeli olvasói számára. A vezércikket ezzel szemben a hírlapírói munkásság önfeláldozó szegmentumának, a szerzőknek a napi hatás szolgáltatásában hozott áldozatának tartja. A vezércikk Rubinyi szerint a sajtó tragikus műfaja, mert – kevés kivétellel – napi hatásán túl csaknem egészen megszűnik az irodalmi élet számára. Csak az egészen ritka, történelmi hivatást betöltő vezércikkek osztályrésze lesz a halhatatlanság. Klasszikus példája Zola *J'accuse* című, történelmi tettként számontartott cikke és Deák Ferenc publicisztikája.

A regény és a sajtó kapcsolata szembetűnően lazább, de ennek ellenére elhanyagolhatatlan. A meglehetősen műfaji rokonság bizonyítékaként Rubinyi a regényes életrajz – nagyon is népszerű – műfajára hivatkozik azzal, hogy a regények tárgya, egy-egy élet művészi szinten feldolgozott riportregényének őse, eredete a lapokban megtalálható. (Korabeli példái közül mára Maurois, Romain Rolland és Stefan Zweig maradtak a legismertebbek. De folytathatnánk a sort akár kortársaink sikerregényeivel is, nem szólva a mára önálló műfajjá kristályosodott dokumentumregényekről, köztük pl. Truman Capote *Hidegvérrel* című könyvéről.) Mellesleg a regény az egyetlen irodalmi műfaj, amelynek értékelése során Rubinyi nem hagyja szó nélkül a hírlapírói munka romboló hatását. Ez elsősorban a napi részletekben közreadott, és ennek következtében gyakran roszszul szerkesztett folytatásos regényeknél érhető tetten.

Külön elemzés tárgya lehetne az *epigramma* és a *glossza* irodalomtörténeti rokonsága, mindenekelőtt Kosztolányi marokba szorított, kiélezett csattanóval végződő pillanatképeinek példája. De a jelenkorhoz közelítve, szövegelemzéssel bizonyítható Örkény *Egypercesei*nek műfajteremtő hatása. Hogy szűnik meg hírlenni egy-egy kurta hétköznapi tény akkor, amikor az író korunk híréhségét parodizálva abszurd közlésként egypercessé alakítja. Hogy nyernek új értelmet és színt azok a szöveg-intarziák, amelyeket Örkény sokszor egyetlen szó változtatás nélkül használ fel a sarkaiból kifordult, hasra esett valóság, az emberi kapcsolatok vagy kommunikáció fonákjának megjelenítésére. (Módszerének, írástechnikájának lenyűgöző tehetségű folytatója Esterházy Péter, aki *Esti Kornél* bőrébe bújva folytatja a Kosztolányi hős identitáskereső kalandsorozatát.) De ki vonná kétségbe ezeknek a prózaverseknek és szöveg-töredékeknek az irodalmi rangját? Sokan kísérleteznek a glossza irodalommal nemesítésével, de a legsikeresebb, mint annyi más műfajban, ebben is Esterházy Péter. Az ő hírlapi glosszái

jobbára paradoxonok vagy metaforák, amelyek a közlésmód és a kifejezés eredetisége következtében lépik túl a hírlapi glossza határait. Eseménytelen események felmutatása is alkalom és lehetőség arra, hogy a szöveg irodalommal érjen.

Szólhatnék a *tárcáról* is, mint a legirodalmibb újságműfajról, de nem teszem: ezt tanácskozásunkon külön referátumok tárgyalják. Vagy akár a kritikáról, ami esszéként – rotációs papíron is – a kritikus szellemi élményének, olvasmányának és a vele kapcsolatos gondolatoknak irodalmi szinten történő megfogalmazása. Ebben a változatban természetesen már nem „zsrnákritikáról”, hanem inkább esszéről beszélünk.

Az interjúnak látszólag nincs közvetlen kapcsolata az irodalmi műfajokkal.. De újabban egyre gyakrabban olvashatunk kötetnyi terjedelmű, monográfiapótló nagy interjúkat: Marianna Birnbaum Esterházy kalauza, Mihancsik Zsófia Nádas Péter könyve – portréként is, esszéként is – szerves részét alkotja a jelen irodalomtörténetének.

A magyar sajtó irodalomközelsége – merjük bevallani – hungaricumnak is tekinthető. Olyan hagyomány, amelyre a magyar írók is, újságírók is büszkék lehetnének. Nehéz elhinni, elfogadni, hogy ez a hagyomány egyre halványabban van jelen sajtónkban. Nemcsak az irodalmi riportok helyét foglalta el az adatgazdag, szikárabb, szárazabb oknyomozó riport. De a napilapok vasárnapi számaiból is kiszorulóban van a tárcá, a vers, a novella. Ennek a jelenségnek megvitatása túllépi tanácskozásunk témáját, de a sajtó horizontján kirajzolódó kérdőjelek arra intenek, hogy akik szívükön viselik a válságba került nyomtatott sajtó ügyét, azoknak előbb-utóbb erről is kell szólni. Még hozzá nem csak a sajtó munkásainak, de a lapok mai és holnapi olvasóinak érdekében.